

Palīdzībā lietoti darbības vārdi bērnu valodā *Verbs Used as Auxiliaries in Children's Language*

Baiba Ivulāne

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Bērnu valodas pētījumu centrs
Imantas 7. līnija 1, Rīga, LV-1083
E-pasts: *baiba.ivulane@lu.lv*

Rakstā aplūkots latviešu valodas darbības vārdu gramatisko funkciju dalījums, īpašu uzmanību pievēršot palīdzībā lietotajiem darbības vārdiem – palīdzības vārdiem, saitiņām un modificētājiem. Tas ilustrēts ar valodas praktiskā lietojuma piemēriem. Šāda darbības vārdu dalījuma pamatā ir darbības vārdu gramatizēšanās, jo sākotnēji arī palīdzībā lietotie darbības vārdi tikuši lietoti patstāvīgā nozīmē un tikai pakāpeniski ieguvuši palīdzībā, ko rāda arī to lietojums bērnu valodā.

Šā pētījuma mērķis ir iespēju robežās izpētīt bērnu valodā lietotās darbības vārdu gramatiskās funkcijas un to apguves secību, analizēt īpatnējas konstrukcijas, kas veidotas ar palīdzībā lietotiem darbības vārdiem, kā arī konstatēt problēmas, kas novērojamas pirms tālākiem pētījumiem – galvenā no tām ir ierobežotais bērnu valodas materiāls, kas pieejams šādiem pētījumiem. Lai varētu objektīvi spriest par to, kā bērnu valodā attīstās gramatikas sistēma, vispirms būtu pilnīgi jāizpētī atsevišķu bērnu valoda, jo tikai tā iespējams novērot secību un veidu, kādā bērnu valodā parādās kādas formas un konstrukcijas.

Bērnu valodā pastāv tāds pats darbības vārdu gramatisko funkciju dalījums kā vispārlietojamā valodā. Pirmie bērnu valodā parādās patstāvīgie darbības vārdi. Palīdzībā lietotos darbības vārdus bērni sāk lietot vēlāk – sākotnēji tiek lietoti vecāku valodā visbiežāk sastopamie palīdzībā lietotie darbības vārdi visbiežāk sastopamajās konstrukcijās. To parādīšanās secība ir šāda: saitiņa *būt*, modificētāji *gribēt*, *vajadzēt*, *varēt*, palīdzības vārds *būt* (sākumā īstenības izteiksmes saliktajās tagadnes formās, pārējās formas parādās ievērojami vēlāk). Ar palīdzībā lietotiem darbības vārdiem bērnu valodā sastopamas arī vispārlietojamai valodai neraksturīgas konstrukcijas. Šādas konstrukcijas tiek veidotas palīdzībā lietoto darbības vārdu lietošanas sākumposmā, kamēr darbības vārdu gramatisko funkciju sistēma vēl nav pilnībā izprasta.

Atslēgvārdi: patstāvīgs darbības vārds, palīdzības vārds, saitiņa, modificētājs, bērnu valoda.

Lielākoties tiek uzskatīts, ka, apgūstot vārdus, bērni vispirms sāk lietot lietvārdus un tikai pēc tam darbības vārdus. Parasts ir arī uzskats, ka darbības vārdu apguve ir grūta (sk., piemēram, Maguire, Hirsh-Pasek, Golinkoff 2006, 364–365). Tomēr procesa nozīme bērnu valodā ir tikpat būtiska kā priekšmeta nozīme un vārdi ar procesa nozīmi var bērnu valodā parādīties jau pavisam agri, tikai neilgi pēc

pirmajiem lietvārdiem. Sākotnēji ir grūti nošķirams, vai vārds tiek lietots ar lietvārda vai darbības vārda nozīmi. Taču droši var teikt, ka pirmie darbības vārdi, kam piemīt darbības nozīme, tiek lietoti patstāvīgā nozīmē, un tie ir bērnu valodas vidē visbiežāk lietotie darbības vārdi. Bērnu valodai attīstoties, pakāpeniski sāk parādīties arī dažādās darbības vārdu formas, kā arī palīgnozīmē lietoti darbības vārdi.

Pētījot darbības vārdus bērnu valodā, visskaidrāk pamanāmās īpatnības ir tieši neparastas darbības vārdu formas, resp., īpatnēja formveidošana (piemēram, *būt* paradigma: *iru* ‘esmu’, *iri* ‘esi’, *iram* ‘esam’, *irat* ‘esat’ (Freidenfelds et al. 2009, 32); *pasakt* ‘pasacīt’, *es sakšu* ‘pasacīšu’ (Freidenfelds et al. 2009, 70)), tāpat arī vārddarināšana – leksiski un morfoloģiski jaundarinājumi (*jūroties* ‘peldēties’ (Freidenfelds et al. 2009, 34); *karsināt* ‘karsēt’ (Freidenfelds et al. 2009, 36); *mūma* ‘govs’ (Freidenfelds et al. 2009, 52)), semantiskas pārmaiņas (*Dzenis izgrauza* ‘izkala’ *caurumu* (Freidenfelds et al. 2009, 32)) un fonētiski pārveidojumi (*gibēt*, *glibēt* ‘gribēt’ (Freidenfelds et al. 2009, 29); *nebās* ‘negribas’ (Freidenfelds et al. 2009, 54); *tadījās* ‘gadījās’ (Freidenfelds et al. 2009, 76)). Taču tās visas ir bērnu valodai kopumā raksturīgas iezīmes, kas tikpat lielā mērā attiecas arī uz pārējām vārdšķirām.

Šoreiz sīkāk tiks aplūkota darbības vārdu gramatisko funkciju parādīšanās bērnu valodā, īpaši palīgnozīmē lietotie darbības vārdi. To īpatnības pieejamā valodas materiāla ierobežotības dēļ gan ir grūtāk konstatējamas, taču tāpat vēra ņemamas un no valodas sistēmas apguves viedokļa pat būtiskākas.

Rakstā aplūkota teorētiskā literatūra par darbības vārdu gramatiskajām funkcijām, kā arī minēti un analizēti valodas piemēri. Izmantotais praktiskais valodas materiāls ir divējāds: 1) pieaugušo valodas piemēri (ņemti no Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa „miljons-2.0”, sk. www.korpuss.lv; piemēri tekstā apzīmēti ar saīsinājumu „K”) darbības vārdu gramatisko funkciju konstatēšanai vispārlietojamā valodā; 2) bērnu valodas piemēri (avoti: I. J. Freidenfelda, D. Lapānes, D. Markus „Bērnu valodas vārdnīca” (2009); RPIVA Bērnu valodas pētījumu centra bērnu valodas datubāze „Jēdzienu interpretācija bērnu zīmējumos”; D. Markus „Bērnu valoda: no pirmā klieziņa līdz pasakai” (2003); D. Markus „Bērns runā kultūras pasaulē” (2005); V. Rūķes-Draviņas „Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu” (1993), kā arī atsevišķi autores novērojumi, pašas fiksēti piemēri).

Lai varētu runāt par darbības vārdu gramatiskajām funkcijām bērnu valodā, vispirms tās jāaplūko vispārlietojamā valodā.

Pēc sintaktiskajām funkcijām darbības vārdi ir dalāmi patstāvīgos darbības vārdos (*dziedāt*, *redzēt*, *snigt* utt.) un palīgnozīmē lietotos darbības vārdos, t. i., palīgdarbības vārdos (*būt*, *tikt*, *tapt*), saitiņās (*būt*, *tikt*, *tapt*, *kļūt*, *šķīst* utt.) un modificētajos (*varēt*, *vajadzēt*, *gribēt*, *beigt*, *laimēties* utt.). Par palīgdarbības vārdiem tradicionāli tiek saukti tie darbības vārdi, kas izmantoti patstāvīgu darbības vārdu analītisko formu veidošanā, taču palīgnozīmē piemīt arī visiem saitiņas funkcijā lietotajiem darbības vārdiem un modificētajiem.

Patstāvīgi darbības vārdi finītā formā teikumā vieni paši funkcionē kā izteicēji (*Putni dzied*), bet palīgnozīmē lietotie darbības vārdi veido izteicēju kopā ar kādu

patstāvīgu vārdu – palīgdarbības vārdi ar patstāvīgu darbības vārdu divdabja formā (*Putni bija dziedājuši visu vasaru*), saitiņas ar nomenu vai apstākļa vārdu (*Vasara būs karsta; Dziedāt ir spēcinoši*), modificētāji ar patstāvīga darbības vārda nenoteiksmi (*Es arī gribu dziedāt*). Lai izteicēja nominālā daļa – nomens, vietniekvārds, lokāmais divdabīs –, kā arī nenoteiksme un adverbs varētu veikt izteicēja funkciju, nepieciešams elements, kas rāda izteicējam (resp., patstāvīgam darbības vārdam) raksturīgās gramatiskās nozīmes – personu, laiku, izteiksmi, kārtu. Tādēļ ir tādi patstāvīgi darbības vārdi, kas sākotnēji izteicēja funkcijas veikuši vieni paši, bet šādās izteicēja konstrukcijās, paši daļēji desamentizēdamies, kļūst par vienotāju elementu – iegūst palīgnozīmi un izsaka lielāko daļu izteicēja gramatisko nozīmju, leksiskās nozīmes izteikšanu lielā mērā atstājot pārējai izteicēja daļai.

Šāda darbības vārdu daļījuma pamatā ir darbības vārdu gramatizēšanās process, resp., pakāpeniska leksisku vienību pāreja gramatiskās vienībās, zūdot vai vienkāršojoties valodas elementa semantikai, sintaktiskajai patstāvībai, morfoloģiskajai struktūrai, fonētiskajam sastāvam (Trask 2000, 141; Kalnača 2005, 125; VPSV 2007, 133). Tātad minētās atsevišķās darbības vārdu grupas ir dažādās gramatizēšanās pakāpēs esoši darbības vārdi, turklāt viens darbības vārds nereti var vienlaikus atrasties vairākās atšķirīgās pakāpēs.

Tā **palīgdarbības vārds** jeb palīgverbs ir „darbības vārds, kuru kopā ar patstāvīga darbības vārda divdabja formu izmanto analītiskas darbības vārda laika, veida, izteiksmes vai kārtas formas veidošanai” (VPSV 2007, 274). Palīgdarbības vārdi radušies gramatizējoties: *patstāvīgs darbības vārds > palīgdarbības vārds*. Latviešu valodā palīgdarbības vārdi ir *būt, tikt, tapt*. Piemēram: *Pasaule sākas no tās vietas, kur esi dzimis.* (K¹) *Protams, netikšot aizmirsti arī bērniem domāti darbi.* (K) *Tas viss arī noved pie tā, ka pārlieku lielas ļaužu masas karjera krīzes laikā top nevis nobremzēta, nevis pārinstrumentēta, bet pilnīgi degradēta.* (K)

Saitiņa jeb kopula ir „darbības vārds, kas veic sintaktisku palīgfunkciju sastata izteicējā un izsaka tā gramatiskās nozīmes – laiku, personu, modalitāti” (VPSV 2007, 334). Tas ir darbības vārds, kam ir vāji izteikta patstāvīga leksiska nozīme un kura galvenais uzdevums ir saistīt citus teikuma struktūras elementus. Saitiņas radušās gramatizējoties: *patstāvīgs darbības vārds > saitiņa* (par to netieši jau Mīlenbahs 1898, 27; Bergmane et al. 1962, 235; Beitiņa 1964, 8; Valdmanis 1989, 34). Tradicionāli latviešu valodniecībā par saitiņām uzskatīti darbības vārdi *būt, tikt, tapt, kļūt*: *Esmu lībietis, runāju lībiski, bet mans bērns ir latvietis.* (K) *Bet, ja arī visas, kas gribēja, netika aktrises, tad tomēr netika arī tik klaji publiski izrādīts, ka darba piramīdas pamatā dubļi vien.* (K) *Apmēram desmit gadus es mācījos, kamēr man tapa skaidrs, kas Jāņos ir jādara.* (K) *Pļāvums noteikti jāsavāc, citādi mauriņš izsutīs, kļūs brūngans un sāks pelēt.* (K)

Tomēr kā saitiņas bieži lietoti arī citi darbības vārdi (latviešu valodniecībā ir tradīcija tos saukt arī par saitiņverbiem²). Tiem ir trejādas nozīmes (pēc: Kārklīšs 1974, 44–49; Freimane 1985, 56).

¹ Ar „K” apzīmēti piemēri, kas ņemti no Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa „miljons-2.0”. Pieejams: www.korpus.lv.

² Ievērojot saitiņu un saitiņverbu šķirumu, gramatizēšanās process būtu attēlojams šādi: *patstāvīgs darbības vārds > saitiņverbs > saitiņa*, resp., saitiņas ir desamentizējušās

1. Īpašības, pazīmes piemītības nozīme (līdzīgi *būt – gadīties, atgadīties, sagadīties, justies, sajusties, klāties, iznākt, nākties, izrādīties, turēties, noturēties, pieturēties, palikt, izdoties, padoties, stāvēt* u. c.): *Un pat tad, ja abi esat gadījušies tādi mierīgi un nosvērti, .. sirds nav brīva.* (K) *Bez veiksmes vienmēr klājas grūti.* (K) *Auns gan esot padevies nīkulīgs, bet melngalvju šķirne pati par sevi ir laba.* (K) *Malkas šķūnis stāv tukšs.* (K) *Filiāļu funkciju un uzdevumu apjoms palīks nemainīgs.* (K)
2. Stāvokļa, pazīmes maiņas nozīme (tāpat kā *kļūt, tikt, tapt – arī mesties, apmesties, atmesties, samesties, nākt, vērsties, izvērsties, palikt*): *Abas spēles izvērtās gandrīz vienādas.* (K) *Cep aptuveni 6–8 minūtes, kamēr malas paliek brūnas.* (K)
3. Šķituma nozīme (*šķīst, šķīsties, likties, izlikties, izskatīties, skaitīties, sacīties*): *Tas, kas reiz šķīta tāls, pēkšņi ir tuvs.* (K) *Ugunsкура gaismā gaiši zilā krāsa liksies zaļa, baltā – dzeltena un violetā – brūna.* (K) *Pašlaik, ziedēšanas laikā, astilbjū dobe izskatās patiešām krāšņa.* (K) *Man vēl jānoskaidro, kā īsti jāpiebūvē otra ēka, lai tā skaitītos atsevišķa būve.* (K)

Modificētāji (agrāk dēvēti arī par semantiskajiem modifikatoriem (Freimane 1985, 32–35; Paegle 2003, 91)) ir palīgnozīmē lietoti darbības vārdi, kas kopā ar nenoteiksmi veido izteicēju vai galveno locekli, piešķirot tam modālu, fāzes vai nejausības nozīmi (piemēram, attiecīgi *Mēs gribam strādāt; Mēs sākam strādāt; Mums izdevās pastrādāt*) (VPSV 2007, 237). Modificētāji radušies gramatizējoties: *patstāvīgs darbības vārds > modificētājs*. Paši būdami daļēji desemantizējušies, modificētāji tomēr piešķir patstāvīgajam vārdam semantisku niansi. Iekļaudamies izteicējā vai galvenajā locekli (vai citās konstrukcijās), modificētāji patstāvīgajam darbības vārdam liek mainīties arī formāli, taču sākotnējās gramatiskās nozīmes konstrukcijā nezūd, bet tikai pāriet no patstāvīgā darbības vārda uz palīgdarbības vārdu. Modificētāji, tāpat kā citi palīgnozīmē lietotie darbības vārdi, izsaka konstrukcijas gramatiskās nozīmes, taču modificētāju palīgnozīme raksturojama ne tikai kā gramatiska, bet arī kā semantiska. Tiem piemīt trejādas nozīmes (pēc: Kārklīņš 1976, 64–67; Freimane 1985, 32–35). Modificētāji ar **fāzes** nozīmi sīkāk raksturo ar nenoteiksmi apzīmēto darbību.

1. Verbi, kas izsaka darbības sākumu (*mesties, ņemties, sākt, atsākt, iesākt* u. c.): *Nonākot citā valstī un kultūrā, tu meties baudīt visu, ko ceļojums piedāvā.* (K) *Taču tad pamazām tirgū sāka parādīties baravikas, gailenes, bērzlapas.* (K) *Vai tā kādreiz atsāks pukstēt?* (K)
2. Verbi, kas izsaka darbības turpinājumu, ilgšanu (*nebeigt, palikt, turpināt* u. c.): *Esmu pārliecināts, ka dzīve nebeigs mani pārsteigt arī turpmāk.* (K)

gandrīz pilnīgi, bet saitiņverbi tikai daļēji, tiem piemīt leksiskā nozīme, kas ir spilgtāka nekā saitiņām, un tie biežāk nekā saitiņas (izņemot *būt*) lietoti arī kā patstāvīgi darbības vārdi. Tādējādi saitiņas tikai saista teikuma struktūras elementus, kamēr saitiņverbi piešķir izteicējam arī būtisku nozīmes niansi. Šādi ir gramatizēties arī darbības vārds *būt*: *būt* ‘augt, kuplot, elpot, mist, stāvēt utt.’ (*viņš bija* ‘viņš auga’) > *būt* ‘augt utt.’ (*viņš bija liels* ‘viņš auga, kļuva liels’) > *būt* ‘būt’ (*viņš bija liels*) (Mīlenbahs 1898, 25–28; Ambrasas 2006, 155–156). Tomēr saitiņas funkcijā lietoto darbības vārdu desemantizēšanās pakāpi ir grūti noteikt, tāpēc saitiņu un saitiņverbu šķīrums nav uzskatāms par objektīvu.

Ja iedzīvotāji **paliek** dzīvot denacionalizētajā namā, jārēķinās, ka īres griesti var strauji kāpt. (K) Vēl apmēram pusstundu **turpinām** vārīt uz lēnas uguns. (K)

3. Verbi, kas izsaka darbības beigas (*beigt, mitēties, pārstāt, rimties u. c.*): Pērn puķu audzētāji **beidza** maksāt aizņēmumu un paņēma jaunu. (K) Kad bērni **pārstāj** fantazēt? (K)

Galvenās **modālas** nozīmes modificētāju grupas:

1. Verbi, kas izsaka **prasmī, paražu, spēju, iespēju vai – noliegumā – tām ko pretēju** (*drīkstēt, ierast, jaudāt, mācēt, mēgt, pagūt, prast, spēt, varēt u. c.*): Ļoti daudzi no mums **ieraduši** nomainīt realitāti pret savām domām, iedomām un apsvērumiem. (K) Atceros, kā bērnībā **mēdzu** blēdīties, spēlējot aklās visticīnas. (K) Lai cilvēks **spētu** kaut ko radīt, viņam **ir jābū** ieklausīties klusumā un ieiet savā iekšējā telpā. (K)
2. Verbi, kas izsaka **nodomu, gribu, tieksmi, gatavošanos** (*apņemties, censties, gatavoties, grasīties, gribēt, gribēties, mēģināt, tīkot, uzdrošināties, vēlēties u. c.*): Cilvēki paši **apņēmās** kopt apkārtni. (K) **Centāmies** nokļūt uz pareizā ceļa, bet pēc vairāku stundu braukšanas atkal iestīgām. (K) Viņa **grib** noskaidrot īstenības teoriju, kas atrodas starp faktiem un dzīvajām atmiņām. (K)
3. Verbi, kas izsaka **nevēlēšanos, nepatiku, vilcināšanos, vairīšanos** (*baidīties, derties, kaunēties, kautrēties, kavēties, riebties, vairīties, vilcināties u. c.*): Parasti pircēji **baidās** šos produktus pirkt, jo nezina, kā tos pagatavot. (K) Viens no vīriešiem atzinies, ka sabiedrībā **kautrējas** nosaukt savu nodarbošanos. (K) **Riebjas** lasīt mūžīgo „kurš” vienkāršā „kas” vietā, adverbu verba vietā, bezgalīgos prievārdus un to lietojumu nevietā. (K)
4. Verbi, kas izsaka **nenovēršamību, vajadzību** (*pieklāties, nākties, vajadzēt u. c.*): Man pat **nācās** pielaikt bārdu un kļūt par Ziemassvētku vecīti. (K) Ja nebūtu makulatūras, **vajadzētu** nocirst 7579 kokus, lai saražotu atbilstošu papīra daudzumu, lēš akcijas rīkotāji. (K)

Izpausmes veida nozīme piemīt modificētājiem, kas izsaka nejausību (*gadīties, izdoties, laimēties, trāpīties u. c.*): Domāju, nu labi, mūsu paaudzei **gadījās** piedzimt tādos laikos. (K) Kāpēc latviešiem **izdodas** vienoties tikai ekstrēmos apstākļos? (K) Man **laimējās** būt īstajā vietā un īstajā laikā. (K)

Šāds pats darbības vārdu gramatisko funkciju dalījums kopumā pastāv arī bērnu valodā, īpaši, ja pētī bērnu valodu bez viņu vecuma ierobežojuma. Lietot **palīgdarbības vārds** būt darbības vārdu saliktajās tagadnes un pagātnes formās, piemēram:

Laime ir tas, kas, ja, piemēram, tu esi saņēmis dāvanu vai izlūdzies balonu vecākiem. 8 g. („Jēdzieni”, ID 65)

Sarkangalvīte ar omi devās uz mājām pie mammas, jo ome bija kļuvusi vesela un jaudāja iet Sarkangalvītei līdzī. No tā laika vilku Sarkangalvīte vairs nebija satikusi. 6 g. (Markus 2003, 106)

Sastopamas arī **saitiņas**, galvenokārt būt, bet reizēm arī citas, piemēram, kļūt:

Laime ir ģimene. 7 g. („Jēdzieni”, ID 68)

*Citu reizi, kad es nāku, man nav bailes, bet šoreiz ap sirdi **kļūst** nelabāk.* 5 g. (Markus 2003, 105)

Aplūkotajā valodas materiālā visbiežāk lietotie **modificētāji** ir *varēt* un *gribēt*, sastopams arī *drīkstēt*:

*Darbs ir tāda lieta, kur **var** nopelnīt naudu.* 7 g. („Jēdzieni”, ID 114)

*Sarkangalvīte izcepa pīrāgus, maizes, salika grozā un ... **nevarēja** panest.* 3 g. (Markus 2003, 85)

*Es labāk zīmēšu, es **negribu** stāstīt.* 4 g. (Markus 2003, 89)

*Kad bites vāc medu, **nedrīkst** traucēt.* 5/6 g. (Markus 2007, 121)

Veids, kādā bērnu valodā ienāk palīgnozīmē lietotie darbības vārdi, spilgti rāda iepriekš aplūkoto gramatizēšanās procesu, un bērnu valoda blakus diahroniskajam valodas materiālam ir būtisks gramatizēšanās izpētes avots.

Kad bērnu valodā parādās paši pirmie darbības vārdi, tiem var vēl nebūt darbības vārdu nozīmes. Vēlāk tie tiek lietoti kā patstāvīgi darbības vārdi, un tikai pēc tam šiem darbības vārdiem tiek piešķirta palīgnozīme.

– *Vai tu gribi padzerties?*

– *Gibi.* 1 g. 10 mēn.

Kā redzams piemērā, sākotnēji darbības vārds var tikt lietots arī ar plašāku nozīmi – ‘jā, gribu padzerties’. Citās situācijās *gibi* attiecīgā bērna valodā tiek lietots arī ar nozīmi ‘gribu to redzēt vēlreiz’ un vēl citām. Taču tas var nozīmēt arī vienkārši ‘gribu’.

Jau pavisam drīz, sākot veidot teikumu konstrukcijas, darbības vārdiem tiek piešķirta arī palīgnozīme (***gribu dzert, tas ir suns***).

Tātd gramatizēšanās procesu bērnu valodā shematiski varētu attēlot šādi:

darbības vārds ar vispārinātu, plašāka izteikuma nozīmi > patstāvīgs darbības vārds > palīgnozīmē lietots darbības vārds.

Kā rāda pieejamais valodas materiāls, sākotnēji tomēr lietoto konstrukciju dažādība ir ierobežota, tāpat kā pats palīgnozīmē lietoto darbības vārdu skaits – tiek lietoti vispār valodā visbiežāk sastopamie (vai – precīzāk – vecāku, vecvecāku, auklīšu valodā, apkārtējā valodas vidē visbiežāk sastopamie) palīgnozīmē lietotie darbības vārdi visbiežāk sastopamajās konstrukcijās: saitiņa *būt*, vēlāk arī *kļūt*, modificētāji *gribēt*, *vajadzēt*, *varēt*, *drīkstēt*, jau vēlāk palīgdarbības vārds *būt*. Saliktās laika formas parādās vēlāk, jo ir iespēja aptuveni to pašu izteikt ar vienkāršajām formām, tātd vienkāršāk. Konstrukcijās ar modificētājiem palīgnozīme, liekas, sākotnēji netiek īsti izjusta, sal. *gribu dzert* un *gribu sulu*. Šajā laikā pārējās nozīmes, kas pieaugušo valodā tiek izteiktas ar palīgnozīmē lietoto darbības vārdu konstrukcijām, bērnu valodā tiek izteiktas ar vienkāršākām konstrukcijām.

Tas būtībā sakrīt arī ar literatūrā pausto uzskatu, ka bērnu valodā kopumā vispirms var parādīties nenobriedušas konstrukcijas un, tikai runai attīstoties, tās var pāriet nobriedušās, pieaugušo valodai raksturīgās konstrukcijās, lai arī tas nav attiecināms uz visām konstrukcijām valodā. Atsevišķo konstrukciju tā dēvēto

„negramatisko” formu parādīšanās pirms pieaugušo valodas formām rāda, ka bērni mācās un izzina likumības, nevis vienkārši apgūst izpausmes. Jāņem vērā arī attiecīgo konstrukciju biežums vecāku runā, kas būtiski ietekmē šo konstrukciju parādīšanos bērna valodā (Brown and Hanlon 2004).

Te jāpiemin arī pētījums, kuru veicis Rodžers Brauns (*Roger Brown*) un kurā skatīts, kādā secībā triju angļiski runājošu bērnu valodā parādās noteiktas morfoloģiskas formas un konstrukciju elementi, piemēram, daudzskaitļa forma, regulāri veidojamā vienkāršā pagātne, neregulārā vienkāršā pagātne, artikuli u. c., tostarp arī saitiņa – gan pilnā, gan saīsinātā, resp., klītiskā, un pilnais un saīsinātais palīgdarbības vārds. Šajā pētījumā atzīts, ka no palīgnozīmē lietotajiem darbības vārdiem bērnu valodā pirmā parādās pilnā saitiņa, taču vēlāk nekā atsevišķas citas morfoloģiskas formas. Pārējie palīgnozīmē lietotie darbības vārdi sastopami jau ievērojami vēlāk, no tiem vispirms parādās pilnais palīgdarbības vārds, tad klītiskā saitiņa, un pēdējais ir klītiskais palīgdarbības vārds (Brown 2004, 275). Modālie darbības vārdi šai pētījumā diemžēl nav iekļauti.

Par palīgnozīmē lietoto darbības vārdu parādīšanās secību latviešu bērnu valodā pilnīgi droši nevar spriest ierobežotā pieejamā valodas materiāla dēļ, taču izsecināms, ka pēdējie parādās palīgdarbības vārdi saliktajās laika formās. Par to liecina arī Veltas Rūķes-Draviņas raksturotais valodas materiāls („Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu”, 1993), kur saliktā tagadne ar *ir* pirmo reizi novērota 2,5 g. vecumā (*tagad ir [at]braucis pastnieks*³ 2 g. 6 mēn., *tas liels [lācītis] melno degunu ir [iz]staigājis* 2 g. 9 mēn., *to ir Dainis zīmējis* 2 g. 11 mēn. (Rūķe-Draviņa 1993, 39)), saliktā pagātne parādās vēlāk (*es bi ‘biju’ ēdusi ķīseli* 3 g. 9 mēn. (Rūķe-Draviņa 1993, 40)) un saliktā nākotne vēl vēlāk ([*kad es pārnākšu*] *pasaki, kādi mani bērni ‘lelles’ būs bijuši; vēlāk viņi būs norunājušies ‘izrunājušies’* 4 g. 2 mēn. (Rūķe-Draviņa 1993, 40)). Šīs pašas meitenes runā atsevišķiem darbības vārdiem vienkāršo laika formu šķērums parādās ap 2 gadu vecumu (Rūķe-Draviņa 1993, 36). Savukārt atstāstījuma izteiksmes un vēlējuma izteiksmes formas reģistrētas vēl vēlāk nekā saliktās laika formas īstenības izteiksmē – ap 3–4 gadu vecumu (Rūķe-Draviņa 1993, 43).

Sprīžot pēc citiem valodas materiāla avotiem, biežāk lietotās saitiņas un modificētāji tiek lietoti jau kādu laiku pirms palīgdarbības vārdiem.

Saitiņas funkcijā citi darbības vārdi, izņemot *būt*, parādās reti un vēlāk, bet atsevišķi ir lietoti. Piemēram, D. Markus grāmatā „Bērna valoda: no pirmā klieziena līdz pasakai” atrodamajās bērnu stāstītajās pasakās par Sarkangalvīti tie ir ar pazīmes maiņas nozīmi, kā arī pazīmes piemītības nozīmi:

Meitenīte raudāja, raudāja, bet tad palika priecīga. Mamma vecmāmiņai nopirka kāmīti, un viņa palika priecīga. 5 g. (Markus 2003, 100)

Sarkangalvīte ar omi devās uz mājām pie mammas, jo ome bija kļuvusi vesela un jaudāja iet Sarkangalvītei līdz. 6 g. (Markus 2003, 106)

Es aiziešu uz vecmāmiņas mājiņu, apēdīšu vecmāmiņu un izlikšos par vecmāmiņu. 7 g. (Markus 2003, 112)

Vairāk šādu lietojuma gadījumu sastopams jau vecāku bērnu stāstījumā:

³ Piemēri citēti, neievērojot lielāko daļu fonētisko īpatnību, jo pārējos izmantotajos avotos tās nav tik detalizēti reģistrētas.

*Viņas māte palūdza, lai Sarkangalvīte aiziet pie vecāsmammās, jo viņa **jutās** slima un vientuļa.* 12 g. (Markus 2003, 137)

*Kad vilks pamodās, viņš **jutās** ļoti izslāpis.* 12 g. (Markus 2003, 138)

*Sarkangalvītei **metās** mazliet bail, bet, lai omu uzjautrinātu, viņa sacerēja dziesmiņu par meitenīti, kurai nebija bail.* 12 g. (Markus 2003, 137)

Sastopams arī netipisks darbības vārds saitiņas funkcijā ar pazīmes maiņas nozīmi:

*„Kāpēc tev ir tik liels un brūns deguns?” – „Es jau tev teicu, ka man ir tik lielas iesnas, kad es šķaudu, man deguns **izstiepjās** šausmīgi garš!” – „Kāpēc tev ir tik lieli zobi?” – „Es sen neesmu neko ēdusi, un mani zobi **izstiepās** tik gari!”* 10 g. (Markus 2003, 136)

Ar modificētājiem ir līdzīgi – visbiežāk sastopamie, kā jau minēts, ir *gribēt*, *varēt*, arī *drīkstēt*, domājams, arī *vajadzēt*, bet atsevišķos gadījumos lietoti arī citi, lielākoties ar fāzes nozīmi, taču sastopami arī daži citu nozīmju modificētāji:

*Un tad Sarkangalvīte **sāka** puķītes lasīt.* 3 g. (Markus 2003, 129)

*Kad viņi bija izņēmti ārā no vēdera, viņi **sāka** atgūties.* 7 g. (Markus 2003, 112)

*„Laikam nāk pavasaris!” teica meitiņa un tad **turpināja** ar vilku iet kopā.* 3 g. (Markus 2003, 129)

*Vilks labdienu nepadeva, bet **metās** aprīt vecmāmiņu.* 5 g. (Markus 2003, 102–105)

[..] *vilks **nemācēja** peldēt un tāpēc noslīka.* 4,5 g. (Markus 2003, 133)

*Sarkangalvīte ar omi devās uz mājām pie mammās, jo ome bija kļuvusi vesela un **jaudāja** iet Sarkangalvītei līdz.* 6 g. (Markus 2003, 106)

*Tomēr [Sarkangalvīte] **uzdrošinājās** ienākt iekšā un tad saredzēja vecmāmiņu, gulēdamu krēslā.* 8 g. (Markus 2003, 117)

Jāpiemin arī kāds piemērs, kur, salīdzinot ar atbilstošajiem izteikumiem citu bērnu stāstījumos, trūkst modificētāja vai, iespējams, saitiņas vēlējuma izteiksmes formā. Arī šis piemērs var liecināt par to, ka palīgnozīmē lietotie darbības vārdi kopumā bērnu valodā parādās vēlāk nekā patstāvīgu darbības vārdu vienkāršās formas:

„Cik tev liela mute!” – „Lai tevi labāk apēst!” 5 g. (Markus 2003, 89)

Sal. ar: *„Kāpēc tev ir tik lieli zobi?” – „Lai **varētu** apēst!”* 4 g. (Markus 2003, 96)

Atsevišķi jārunā par īpatnējām konstrukcijām, kas parādās bērnu valodā un kurās iesaistīti palīgnozīmē lietotie darbības vārdi. Domājams, ka tādu ir vairāk, īpaši sākotnējā valodas apguves posmā, taču manā rīcībā ir nonākusi viena:

es gribu derēt ‘es gribu, lai der’ 2 g. 3 mēn.

es gribu putru uztaisīt ‘es gribu, lai (tu) uztaisi putru’ 2 g. 7 mēn.

Abi piemēri ir saklausīti vienas un tās pašas meitenes valodā, un pēc šāda parauga viņa aktīvi veido atbilstošas konstrukcijas līdz 2 g. 8 mēn. vecumam un, iespējams, darīs to vēl ilgāk. Piemēros ir izmantota modificētāja konstrukcija,

nešķirot ar otro darbības vārdu nosauktās darbības veicēju. Tātad, domājams, noticis modificētāja konstrukcijas nozīmes paplašinājums bērna uztverē.

Secinājumi

Tas, kā bērnu valodā ienāk palīgnozīmē lietotie darbības vārdi, rāda darbības vārdu gramatizēšanās procesu, un bērnu valoda blakus diahroniskajam valodas materiālam ir būtisks gramatizēšanās izpētes avots. Gramatizēšanās process bērnu valodā shematiski attēlojams šādi:

(darbības) vārds ar vispārīnātu nozīmi > patstāvīgs darbības vārds > palīgnozīmē lietots darbības vārds.

Izņemot pirmo šā procesa posmu, bērnu valodā pastāv tāds pats darbības vārdu gramatisko funkciju dalījums kā vispārlietojamā valodā. Taču sīkāk ir pētījams tas, kādā secībā dažādās gramatiskās funkcijas bērnu valodā ienāk. Lai arī šim pētījumam pieejamais bērnu valodas materiāls bija ierobežots, var secināt, ka pirmie bērnu valodā parādās patstāvīgi darbības vārdi. Palīgnozīmē lietotos darbības vārdus bērni sāk lietot vēlāk, sākotnēji tiek lietoti vecāku valodā (arī vecvecāku, auklīšu, kā arī apkārtējā valodas vidē kopumā) visbiežāk sastopamie palīgnozīmē lietotie darbības vārdi visbiežāk sastopamajās konstrukcijās. To parādīšanās secība ir šāda: saitiņa *būt* un modificētāji *gribēt, vajadzēt, varēt* (pagaidām nav droši izsecināms, vai pirmā ir saitiņa vai kāds no modificētājiem), palīgdarbības vārds *būt* (sākumā īstenības izteiksmes saliktajās tagadnes formās, pārējās formas parādās ievērojami vēlāk).

Ar palīgnozīmē lietotiem darbības vārdiem bērnu valodā sastopamas arī vispārlietojamai valodai neraksturīgas konstrukcijas, kas liecina par bērnu radošo pieeju, apgūstot un lietojot valodu. Šādas konstrukcijas tiek radītas palīgnozīmē lietoto darbības vārdu lietošanas sākumposmā, kamēr darbības vārdu gramatisko funkciju sistēma vēl nav pilnībā izprasta.

Tomēr kopumā jāsecina, ka objektīva pētījuma veikšanai vispirms būtu nepieciešami vēl vairāki vākumi un pētījumi par atsevišķu bērnu valodas attīstību, līdzīgi tam, kāds ir V. Rūķes-Draiviņas grāmatā „Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu”. Tad arī par darbības vārdu gramatiskajām funkcijām varētu ko drošāk un pilnīgāk izsecināt, jo lielākā daļa pašreiz brīvi pieejamā valodas materiāla ir vākta citādi, citiem pētniecības mērķiem un gramatikas attīstības izpētei nav piemērota.

Avoti

1. Freidenfelds, I. J., Lapāne, D., Markus, D. 2009. *Bērnu valodas vārdnīca*. Rīga: RPIVA Bērnu valodas pētījumu centrs.
2. *Jēdzienu interpretācija bērnu zīmējumos*. RPIVA Bērnu valodas pētījumu centra bērnu valodas datubāze. Pieejams: http://www.rpiva.lv/index.php?mh=bvpc_jedzieni (skatīts 23.10.2011.)
3. LU Matemātikas un informātikas institūts. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. (Izmantots „miljons-2.0”.) Pieejams: www.korpus.lv
4. Markus, Dace. 2003. *Bērna valoda: no pirmā kliedziņa līdz pasakai*. Rīga: Rasa.
5. Markus, Dace. 2005. *Bērns runā kultūras pasaulē*. Rīga: Rasa.

6. Rūķe-Draviņa, Velta. 1993. *Latviešu meitene apgūst savu pirmo valodu*. Rīga: Dio Nordik.

Literatūra

1. Ambrazas, Vytautas. 2006. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
2. Beitiņa, Maigone. 1964. Lietvārda atkarīgie locījumi izteicējā (ar saitiņu *būt*). *Teikuma uzbūve*. Rakstu krājums. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 7-50.
3. Bergmane, A., Blinkena, A., Grabis, R., Sokols, E. (red.) 1962. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. II. Sintakse*. Rīga: LPSR ZA izdevniecība.
4. Brown, R., Hanlon, C. 2004. Derivational Complexity and Order of Acquisition in Child Speech. In: Lust, B. C., Foley, C. (eds.) *First Language Acquisition: The Essential Readings*. Blackwell Publishing, 155–175.
5. Brown, R. 2004. The Order of Acquisition. In: Lust, B. C., Foley, C. (eds.) *First Language Acquisition: The Essential Readings*. Blackwell Publishing, 274-278.
6. Freimane, Inta. 1985. *Vienkāršs teikums un tā paplašināšana*. Rīga: LVU.
7. Kalnača, Andra. 2005. Gramatizēšanās latviešu valodas sistēmā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums. 9. Liepāja: Liepājas Pedagoģijas akadēmija, 125-131.
8. Kārklīšs, Jūlijs. 1974. *Praktikums mūsdienu latviešu literārās valodas sintaksē*. I daļa. Otrs papildināts izdevums. Rīga: P. Stučkas LVU redakcijas un izdevniecības daļa.
9. Kārklīšs, Jūlijs. 1976. *Infinitīva sintaktiskās potences*. Mācību līdzeklis sintaksē. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte.
10. Maguire, M. J., Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M. 2006. A Unified Theory of Word Learning: Putting Verb Acquisition in Context. In: Hirsh-Pasek, K., Golinkoff, R. M. (eds.) *Action Meets Word. How Children Learn Verbs*. Oxford University Press, 364-391.
11. Mīlenbahs, Kārlis. 1898. *Teikums*. Rīga: Pūcīšu Ģederta apgādība.
12. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga: Zinātne.
13. Trask, R. L. 2000. *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
14. Valdmanis, J. 1989. Teikums. Ceplītis, L., Rozenbergs, J., Valdmanis, J. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 13-141.
15. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. 2007. Sast. Bušs, O., Joma, D., Kalnača, A., Lokmane, I., Markus, D., Pūtele, I., Skujiņa, V. (red.) Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Summary

In the article, grammatical functions of Latvian verbs are discussed, especially focusing on the verbs used as auxiliaries – auxiliary verbs themselves, as well as copulas and modal verbs. The basis of such distinction of verb groups in Latvian is the process of grammaticalization, as the auxiliaries were initially used as independent verbs. This is proved also by the use of these verbs in children's language.

The aim of this study is to state which grammatical functions of verbs exist in children's language and to find out which of them is acquired first and which ones later, as well as to analyze auxiliary verb constructions that are characteristic only of children's language. The problems of such research are also stated – the main one of them being an insufficient amount of Latvian children's language material that can be widely accessed for this kind of research. To be able to objectively analyze the way that the grammatical system of children's language develops, first several overall studies on the language acquisition of a separate child should be done.

In the article, it is concluded that the grammatical functions of verbs are the same both in children's language, as well as in fully formed language. The first ones to be acquired in children's language are independent verbs. Auxiliary verbs and other groups are acquired later on, the first of them being the ones that are most frequently used in their parents' language. The sequence of how these verbs appear in children's language is as follows: copula *būt* 'be', modal verbs *gribēt* 'want', *vajadzēt* 'need', *varēt* 'can', auxiliary verb *būt* 'be' (first in the indicative analytic present forms with the other forms following much later). There are also constructions with auxiliary verbs used in the children's language that are not characteristic of fully formed language.